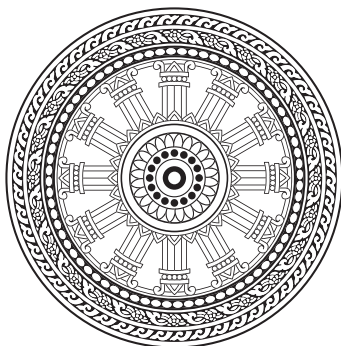

ธรรมธารา

Dhammadhara Journal of Buddhist Studies

ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 8) มกราคม - มิถุนายน พ.ศ. 2562

สำนักการศึกษา วัดพระธรรมกาย

ISSN 2408-1892

การศึกษาเปรียบเทียบ
พระไตรปิฎกบาลีฉบับใบลาน
เพื่อวินิจฉัยคำต่างในพระไตรปิฎก:
กรณีศึกษาจากสุกสูตรแห่งคัมภีร์ที่ฆนิกาย

A Comparative Study of
Palm-leaf Manuscripts of the Pāli Canon
for Analysis of Variant Readings:
A Case Study from
the Subhasutta of the Dīghanikāya

บรรเจิด ชาวลิตเรื่องฤทธิ์

Bunchird CHAOWARITHREONGLITH

ศูนย์วิจัยพระไตรปิฎก DCI

Tipiṭaka Research Center, DTP, DCI, Thailand

ตอบรับบทความ: 28 มี.ค. 2562

รับบทความตีพิมพ์: 5 เม.ย. 2562

เริ่มแก้ไขบทความ: 29 มี.ค. 2562

เผยแพร่ออนไลน์: 22 เม.ย. 2562

การศึกษาเปรียบเทียบพระไตรปิฎกบาลีฉบับใบลาน เพื่อวินิจฉัยคำต่างในพระไตรปิฎก: กรณีศึกษาจากสุกสูตรแห่งคัมภีร์ที่มณิกาย

บรรเจิด ชาวลิตเรื่องฤทธิ์

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงประวัติความเป็นมาโดยสังเขปของพระไตรปิฎก 4 ฉบับหลักที่ได้รับการอ้างอิงอย่างกว้างขวางในวงการศึกษาศาสนาพุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎกบาลีอักษรไทยฉบับสยามรัฐ พระไตรปิฎกบาลีอักษรพม่าฉบับจันทรังคีติ พระไตรปิฎกบาลีอักษรสิงหลฉบับพุทธชยันตี และพระไตรปิฎกบาลีอักษรโรมันฉบับสมาคมบาลีปกรณ์แห่งประเทศไทย พร้อมทั้งนำเสนอผลการศึกษาเปรียบเทียบพระไตรปิฎกบาลีฉบับใบลานจาก 5 สายจารีต คือ อักษรสิงหล อักษรพม่า อักษรมอญ อักษรขอม และอักษรธรรม เพื่อช่วยวินิจฉัยปัญหาคำต่าง (Variant reading) ที่พบในพระไตรปิฎก โดยจะยก “สุกสูตร” แห่งคัมภีร์ที่มณิกายมาเป็นกรณีศึกษา

เมื่อนำข้อความจากพระไตรปิฎกบาลีฉบับพิมพ์ทั้ง 4 ฉบับข้างต้นมาเปรียบเทียบกัน จะพบว่ามีความหรือคำอ่านบางแห่งไม่ตรงกันทางวิชาการเรียกว่ามีคำต่างเกิดขึ้น ทำให้เกิดคำถามตามมาว่าคำอ่านของพระไตรปิฎกบาลีฉบับใดเป็นคำอ่านที่ตั้งเดิมกว่ากัน หลักวิชาการ

ที่ใช้ตอบปัญหานี้เรียกว่า การตรวจชำระเชิงวิเคราะห์ (Textual criticism) มีขั้นตอนตั้งแต่การรวบรวมคัมภีร์ใบลานเก่าแก่จากทุกสายจารีตนำมาเป็นต้นฉบับแล้วศึกษาเปรียบเทียบกันและนำหลักฐานอื่น เช่น อรรถกถา ฎีกา ฯลฯ มาประกอบการวิเคราะห์เพื่อวินิจฉัยหาคำอ่านที่ดั้งเดิมที่สุดเท่าที่จะทำได้

ผลการวิจัยครั้งนี้ทำให้ทราบว่า การสืบทอดพระไตรปิฎกบาลีมีความถูกต้องแม่นยำสูงมาก ผู้วิจัยพบคำต่างปรากฏอยู่ในสุกสูตรเพียง 6 เปอร์เซ็นต์ และไม่มีคำต่างใดทำให้ใจความหลักของพระสูตรเปลี่ยนไป อีกทั้งข้อมูลคำต่างที่พบยังฉายภาพให้เห็นพัฒนาการของภาษาบาลี ลักษณะการสืบทอดคัมภีร์พระไตรปิฎก และประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์ได้ชัดเจนยิ่งขึ้นอีกด้วย

คำสำคัญ : พระไตรปิฎกบาลี การตรวจชำระ คัมภีร์ใบลาน ทีฆนิกาย
สุกสูตร คำต่างในพระไตรปิฎก

A Comparative Study of Palm-leaf Manuscripts of the Pāli Canon for Analysis of Variant Readings: A Case Study from the Subhasutta of the Dīghanikāya

Bunchird CHAOWARITHREONGLITH

Abstract

The present paper is intended to clarify a general background regarding an editorial approach of four editions of the Pāli canon which are deemed authoritative references, namely the Thai Syāmaraṭṭha edition, the Burmese Chaṭṭhasaṅgīti edition, the Sinhalese Buddhajayanti edition, and the European Pali Text Society edition. It is also to show a result of a comparative study of palm-leaf manuscripts of the Pāli canon from five traditions, namely Sinhalese, Burmese, Mon, Khom and Tham script traditions, in order to help to determine problems of variant readings found in the Pāli canon. The Subhasutta of the Dīghanikāya will be raised as a case study of this academic attempt of editing the Pāli canon.

When comparing text from the aforementioned four printed editions, it will reveal inconsistencies will be revealed among the editions, in other words, an occurrence of variant

readings. Thus an inevitable question is to be asked: the text of which edition is more original? The academic means used to pursue this answer is the textual criticism, which is a process involving first collecting the oldest extant manuscripts of all traditions, then collating text of each acquired manuscripts, studying and researching relevant evidence such as commentaries, sub-commentaries etc., and finally determining a proper reading as closest to the original text as possible.

The study results show the remarkable accuracy of the textual transmission of the Pāli canon. In the Subhasutta, only six percent of the text have variant readings and none of them make significant changes to a meaning of the text. Moreover, those variants also provide interesting reflections on the development of Pāli language, the nature of the Pāli canon's transmission, and history of Buddhism in Southeast Asia.

Keywords : Pāli canon, Textual criticism, Palm-leaf manuscript, Dīghanikāya, Subhasutta, Variant readings

1. บทนำ

พระไตรปิฎกบาลีเป็นคัมภีร์คำสอนหลักในพระพุทธศาสนา เถรวาทที่สืบทอดผ่านรูปแบบต่างๆ มายาวนานมากกว่าสองพันปี เริ่มจากการสวดท่องจำที่เรียกว่ามุขปาฐะ แล้วบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรลงในคัมภีร์ใบลาน ต่อมาเมื่อเทคโนโลยีการพิมพ์สมัยใหม่เป็นที่แพร่หลาย พระไตรปิฎกบาลีฉบับใบลานจึงถูกจัดพิมพ์เป็นหนังสือกระดาษกลายเป็นพระไตรปิฎกบาลีฉบับพิมพ์ เมื่อเทคโนโลยีคอมพิวเตอร์เข้ามาจึงมีการจัดทำฐานข้อมูลของพระไตรปิฎกบาลีฉบับพิมพ์ขึ้นและได้กลายเป็นพระไตรปิฎกบาลีฉบับอิเล็กทรอนิกส์ในรูปแบบของแผ่นซีดี และกลายเป็นพระไตรปิฎกออนไลน์บนเครือข่ายอินเทอร์เน็ตตามเทคโนโลยีคอมพิวเตอร์ที่เจริญก้าวหน้าตามลำดับ แม้ปัจจุบันพระไตรปิฎกบาลีในรูปแบบข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์จะเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลายเนื่องจากความสะดวกรวดเร็วในการสืบค้นข้อมูล แต่พระไตรปิฎกบาลีฉบับพิมพ์ก็ยังคงเป็นแหล่งอ้างอิงที่ได้รับความน่าเชื่อถือสูงสุดในการชี้ขาดความถูกต้องของพระไตรปิฎกบาลี ปัจจุบันพระไตรปิฎกบาลีฉบับพิมพ์ที่ได้รับการอ้างอิงอย่างกว้างขวางในวงการศึกษาพระพุทธศาสนามี 4 ฉบับ ได้แก่ (1) พระไตรปิฎกบาลีอักษรไทย ฉบับสยามรัฐ ซึ่งต่อไปจะเรียกว่า “ฉบับไทย” (S^e – Siam Edition) (2) พระไตรปิฎกบาลีอักษรพม่า ฉบับฉัฐฐสังคีติ หรือที่นิยมเรียกว่า ฉบับฉัฐฐสังคายนา ซึ่งต่อไปจะเรียกว่า “ฉบับพม่า” (B^e – Burmese Edition) (3) พระไตรปิฎกบาลีอักษรสิงหล ฉบับพุทธชยันตี ซึ่งต่อไปจะเรียกว่า “ฉบับสิงหล” (C^e – Ceylon Edition) และ (4) พระไตรปิฎกอักษรโรมัน ฉบับสมาคมบาลีปกรณ์แห่งประเทศไทย หรือที่นิยมเรียกว่า ฉบับ PTS ซึ่งต่อไปจะเรียกว่า “ฉบับยุโรป” (E^e – European Edition)

ข้อเท็จจริงสำคัญประการหนึ่งที่วงการวิชาการด้านพระพุทธศาสนาทราบดี คือ เมื่อนำข้อความจากพระไตรปิฎกบาลีทั้ง 4 ฉบับข้างต้นมาเปรียบเทียบกัน จะพบว่าข้อความบางแห่งไม่ตรงกัน ในทางวิชาการเรียกว่า “มีคำอ่านต่างกัน (Variant reading)” ทำให้เกิดคำถามขึ้นว่า คำอ่านไหนกันแน่ที่เป็นคำอ่านดั้งเดิม (Original reading)? หลักเกณฑ์ทางวิชาการที่พยายามตอบคำถามเรื่องนี้ คือ การตรวจชำระคัมภีร์เชิงวิเคราะห์ (Textual criticism)¹ ซึ่งมีกระบวนการทำงานตั้งแต่การรวบรวมแหล่งข้อมูลปฐมภูมิที่เป็นต้นฉบับเก่าแก่ กรณีของพระไตรปิฎกบาลีก็คือ “พระไตรปิฎกบาลีฉบับใบลาน” นั่นเอง เมื่อรวบรวมต้นฉบับเก่าแก่ได้แล้วก็จะเข้าสู่ขั้นตอนศึกษาเปรียบเทียบและวินิจฉัยคำต่างที่พบในต้นฉบับทั้งหมดพร้อมทั้งศึกษาเอกสารอื่นที่เกี่ยวข้องอย่างละเอียดรอบคอบเพื่อสว้ยย้อนกลับไปหาข้อความที่ใกล้เคียงกับข้อความดั้งเดิมมากที่สุดเท่าที่จะทำได้

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงให้เห็นถึงแนวทางการศึกษาเปรียบเทียบพระไตรปิฎกบาลีฉบับใบลานเพื่อใช้ประกอบการวินิจฉัยคำต่างที่พบในสุกสูตรแห่งคัมภีร์ทีฆนิกาย โดยใช้ต้นฉบับที่เป็นคัมภีร์ใบลาน 5 สายอักษร ได้แก่ อักษรสิงหล อักษรพม่า อักษรมอญ อักษรขอม และอักษรธรรม ประกอบกับพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์อีก 4 ฉบับ

1 แมซีวิมุตติยา (2557: 210) ได้แปลคำภาษาอังกฤษ A Critical edition of the Tipitaka เป็นภาษาไทยว่า “การตรวจสอบชำระพระไตรปิฎกเชิงวิเคราะห์” แนวคิดเรื่องการตรวจชำระเชิงวิเคราะห์เกิดขึ้นในยุโรป วิธีการนี้จึงเริ่มใช้กับคัมภีร์ไบเบิลและวรรณกรรมกรีก-ละตินก่อน ต่อมาเมื่อนักวิชาการชาวตะวันตกเข้ามาศึกษาคัมภีร์ในอินเดีย จึงได้นำวิชาการตรวจชำระเชิงวิเคราะห์มาใช้กับคัมภีร์สันสกฤตและคัมภีร์บาลีด้วย ผู้สนใจสามารถศึกษาประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับการตรวจชำระเชิงวิเคราะห์และประวัติการตรวจชำระพระไตรปิฎกบาลีโดยสังเขปได้จาก Clark (2015a: 51-85)

ผู้เขียนเชื่อว่างานวิจัยในแขนงนี้จะช่วยสนับสนุนส่งเสริมการศึกษาภาษาบาลีให้เจริญงอกงาม และสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการสืบทอดพระไตรปิฎกบาลีและประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปพร้อมๆ กันด้วย

ในหัวข้อถัดไปผู้เขียนจะขอล่าวถึงประวัติความเป็นมาและแหล่งข้อมูลที่มาของพระไตรปิฎกบาลีฉบับพิมพ์ทั้ง 4 ฉบับที่นิยมใช้แพร่หลายในปัจจุบันก่อน จากนั้นจะยกตัวอย่างปัญหาคำต่างที่พบในสุกษุตรพร้อมทั้งแสดงแนวทางการวิเคราะห์ปัญหาและธรรมชาติของการทำงานศึกษาเปรียบเทียบพระไตรปิฎกบาลีฉบับโบราณโดยละเอียดต่อไป

2. พระไตรปิฎกบาลีฉบับพิมพ์

พระไตรปิฎกบาลีในปัจจุบันสืบทอดกันมาตั้งแต่เมื่อครั้งสังคายนาครั้งที่ 1 ที่จัดขึ้น ณ กรุงราชคฤห์ หลังพุทธปรินิพพานได้ 3 เดือน คำสอนที่ได้รวบรวมเรียบเรียงในครั้งนั้นเรียกว่า “ธรรมวินัย”² ต่อมาจึงค่อยเรียกเป็น “พระไตรปิฎก” ในภายหลัง คำถามคือคัมภีร์พระไตรปิฎกบาลีถูกเรียกว่าเป็น “พระไตรปิฎก” ตั้งแต่สมัยไหน? วิธีการหนึ่งในการแสวงหาคำตอบโดยอ้อมคือการศึกษาว่าชื่อเรียก “พระไตรปิฎก” หรือคำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกันมีปรากฏอยู่ในหลักฐาน

2 หลักฐานปฐมภูมิแรกสุดที่กล่าวเหตุการณ์สังคายนาครั้งที่ 1 คือ บันทึกเรื่อง “ปัญจสติกขันธกะ” ในคัมภีร์จุลวรรคแห่งพระวินัยปิฎก (วิ.จ. 7/614/379 ff.) ที่เป็นบันทึกเหตุการณ์การสังคายนาโดยพระเถระ 500 รูป ณ กรุงราชคฤห์ บันทึกเหตุการณ์สังคายนาครั้งที่ 1 นี้ค่อนข้างมีน้ำหนักมาก เนื่องจากเหตุการณ์สังคายนาครั้งที่ 1 ยังถูกบันทึกไว้ในพระวินัยปิฎกของนิกายหินยานอื่นๆ อีก 5 นิกายด้วย ได้แก่ มหาสังฆิกะ มหิงสาสะกะ ธรรมคุปต์ สรวาสตีวาท และมูลสรวาสตีวาท ซึ่งได้สืบทอดต่อมาจนปัจจุบันได้ถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งในชุดพระไตรปิฎกจีน

ที่เก่าแก่ที่สุด ชี้นิไตและมีอายุเก่าแก่แค่ไหน หลักฐานดังกล่าวจะเป็นการยืนยันว่าอย่างน้อยที่สุด ในสมัยนั้นก็มีชื่อเรียก “พระไตรปิฎก” เกิดขึ้นแล้ว สำหรับหลักฐานที่เป็นคัมภีร์บาลีนั้น Norman ได้ชี้ให้เห็นว่ามีคำว่า “tipetaka” และ “tepitaka” ปรากฏอยู่ในคัมภีร์มิลินทปัญหา และมีคำว่า “tipetakin (ทองพระไตรปิฎก)” ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปริวาร³ แต่ Norman สันนิษฐานว่าคำศัพท์ดังกล่าวน่าจะเป็นข้อความที่ถูกแทรกเข้ามาภายหลังเมื่อพระไตรปิฎกได้เผยแพร่ไปถึงเกาะลังกาแล้ว ซึ่งอาจเป็นช่วงเวลาที่ยาวไกลไปถึงพุทธศตวรรษที่ 6 แล้วก็ได้⁴ แต่เมื่อพิจารณาหลักฐานฝ่ายโบราณคดีที่เป็นศิลาจารึกรายนามผู้บริจาคจำนวน 38 แผ่นที่ขุดค้นพบจากสถูป Bharhut พบว่ามีคำที่เกี่ยวข้องกับชื่อเรียกพระไตรปิฎก ปรากฏอยู่บนศิลาจารึกเหล่านี้หลายคำ ได้แก่ *suttantika* (ผู้ทรงพระสูตร), *vinayadhara* (ผู้ทรงพระวินัย), *petakin* (ผู้ทรงปิฎก), *pacanekāyika* (ผู้ทรงนิกายทั้งห้า) และ *trepitaka* (ผู้ทรงพระไตรปิฎก) คำศัพท์เหล่านี้เป็นการระบุถึงผู้เชี่ยวชาญพระไตรปิฎก ดังนั้นจึงอาจสันนิษฐานได้ว่า คัมภีร์คำสอนหลักของพระพุทธศาสนาน่าจะถูกเรียกเป็น “พระไตรปิฎก” อย่างช้าที่สุดในสมัยสถูป Bharhut คือ ราวพุทธศตวรรษที่ 3⁵

คัมภีร์คำสอนของพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า “ธรรมวินัย” ได้ถูกสืบทอดต่อมาด้วยการสวดท่องจำแบบมุขปาฐะตั้งแต่เมื่อครั้งสังคายนาครั้งที่ 1 และเราทราบจากคัมภีร์ที่ปวงศว่าต่อมาคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาได้ถูกบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรที่เกาะลังกาในสมัย

3 Norman อ้างคำอ่าน *Khemanāmo tipetakī* จากฉบับยุโรป (Vin (E^e) V 3,14) ซึ่งตรงกับฉบับไทย (วิ.ป. 8/3/4) แต่ในฉบับพม่า (Vin (B^e) V 3,12) ใช้คำว่า “tipetako” แทน

4 Norman (1997: 133)

5 Shimoda (1997: 15)

พระเจ้าอัญญาคามินือภัยซึ่งตรงกับช่วงราวพุทธศตวรรษ 5⁶ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาพระไตรปิฎกบาลีก็ได้สืบทอดมาในรูปแบบของคัมภีร์ใบลานเป็นเวลายาวนานกว่าสองพันปี จนกระทั่งนักวิชาการชาวเดนมาร์ก Rasmus Rask (พ.ศ. 2330-2375) ได้รวบรวมคัมภีร์ใบลานจำนวนมากจากศรีลังกา มาเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดในเมืองโคเปนเฮเกน ซึ่งต่อมากัมภีร์ใบลานชุดนี้เองได้กลายเป็นต้นฉบับในการจัดพิมพ์คัมภีร์บาลีเป็นหนังสือกระดาษครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2384-2398 คัมภีร์บาลีฉบับยุโรปที่ทยอยจัดพิมพ์ออกมาในช่วงเวลาดังกล่าว คือ คัมภีร์กัมมวากยะ คัมภีร์รชวาหินี(เฉพาะตอนแรก) และธรรมบท⁷ เหตุการณ์นี้ถือเป็นประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจว่าคัมภีร์บาลีที่สืบทอดต่อกันมาในรูปแบบของคัมภีร์ใบลานในเอเชียได้ถูกจัดพิมพ์ในรูปแบบหนังสือกระดาษเป็นครั้งแรกในยุโรปด้วยตัวอักษรโรมัน แต่การจัดพิมพ์พระไตรปิฎกบาลีฉบับยุโรปเป็นการจัดพิมพ์แยกเป็นเล่มๆ ไม่ได้จัดพิมพ์ทั้งชุดอย่างเป็นระบบ กว่าที่พระไตรปิฎกบาลี

6 Dīp XX.20-21: piṭakattayapāliñ ca tassā aṭṭhakatham pi ca, mukhapāṭhena ānesuṃ pubbe bhikkhu mahāmati (20) | hāniṃ disvāna sattānaṃ tadā bhikkhu samāgatā, ciraṭṭhitatthaṃ dhammassa potthakesu likhāpayuṃ (21). Odenberg (1879, 211) แปลคาถาบาลีเป็นภาษาอังกฤษไว้ดังนี้: 20. Before this time, the wise Bhikkhus had orally handed down the text of the three Piṭakas and also the Aṭṭhakathā. 21. At this time, the Bhikkhus who perceived the decay of created beings, assembled and in order that the Religion might endure for a long time, they recorded (the above-mentioned texts) in written books.

7 Balbir (2009: 3)

ฉบับยุโรปจะจัดพิมพ์ออกมาครบชุดก็ต้องใช้เวลาอีกเกือบ 150 ปีต่อมา⁸ ส่วนพระไตรปิฎกบาลีฉบับพิมพ์ที่จัดพิมพ์ออกมาทั้งชุดเป็นครั้งแรกของโลกนั้นได้จัดพิมพ์ขึ้นในประเทศไทยด้วยอักษรไทย คือ พระไตรปิฎกฉบับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั่นเอง ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นพระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐที่ใช้อ้างอิงอย่างกว้างขวางในประเทศไทย

2.1 ประวัติความเป็นมาของพระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐ (ฉบับไทย)

พระไตรปิฎกฉบับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ต่อไปจะเรียกว่าพระไตรปิฎกฉบับรัชกาลที่ 5) ที่จัดพิมพ์ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2436 เพื่อเฉลิมฉลองการครองสิริราชสมบัติครบ 25 ปีของพระองค์ ถือเป็นการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกบาลีทั้งชุดเป็นครั้งแรกของโลก ซึ่งประกอบด้วยคัมภีร์จำนวน 39 เล่ม ขาดเพียงคัมภีร์บางเล่มเท่านั้นที่ไม่ได้จัดพิมพ์ในคราวนั้น⁹ การจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับรัชกาลที่ 5 ได้สร้างนวัตกรรมหลายประการในการสืบทอดพระไตรปิฎกบาลีของไทย เช่น เปลี่ยนวิธีการในการสืบทอดจากการจารลงในใบลานมาเป็นการพิมพ์ลงบนหนังสือกระดาษ เปลี่ยนชุดอักษรที่ใช้บันทึกจากอักษรขอมมาเป็นอักษรไทย เป็นต้น อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระบาท

8 พระไตรปิฎกบาลีฉบับยุโรปที่จัดพิมพ์โดยสมาคมบาลีปกรณ์ (Pali Text Society) ถือเป็นฉบับมาตรฐานที่นักวิชาการทั่วโลกนิยมใช้อ้างอิง คัมภีร์พระไตรปิฎกเล่มสุดท้ายของสมาคมบาลีปกรณ์คือ คัมภีร์ Dhammapada ที่ตรวจชำระโดย O. v. Hinüber และ K. R. Norman และจัดพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2537

9 คัมภีร์ที่ไม่ได้จัดพิมพ์รวมอยู่ในพระไตรปิฎกฉบับรัชกาลที่ 5 ได้แก่ วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรวคคาถา เถรีวคคาถา ชาดก อปทาน พุทธวงศ์ จริยาปิฎก และเนื้อหาตอนท้ายของคัมภีร์มหาปัฏฐาน (แมชชีวมุตตยา 2557: 86-87)

สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งพระราชกรณียกิจในด้านงานการศาสนาและด้านวิเทโศบายต่างประเทศที่ช่วยประคับประคองให้ประเทศชาติมั่นคงผ่านพ้นสภาวการณที่บ้านเมืองกำลังตกอยู่ในยุคล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกในขณะนั้น

นอกจากนี้ยังมีรายละเอียดเกี่ยวกับพระไตรปิฎกฉบับรัชกาลที่ 5 ที่น่าสนใจอีกหลายประการ ทั้งในเรื่องต้นฉบับและกระบวนการตรวจชำระ รูปแบบและการดำเนินการจัดพิมพ์ ราชานามคณะกรรมการที่รับผิดชอบ การประสานงานกับต่างประเทศ ปัญหาและอุปสรรคในการจัดสร้างพระไตรปิฎก ตลอดจนเหตุการณ์สำคัญอื่นที่เกี่ยวข้อง ผู้สนใจสามารถศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมได้จากงานวิจัยของแม่ชีวิมุตติยา (2557) ซึ่งถือเป็นงานวิจัยที่ครบถ้วนสมบูรณ์ที่สุดในขณะนี้ ในบทความนี้ผู้เขียนขอกล่าวเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวข้องกับต้นฉบับและแนวทางการตรวจชำระของพระไตรปิฎกฉบับรัชกาลที่ 5

คำนำในตัวเล่มของพระไตรปิฎกฉบับรัชกาลที่ 5 ไม่ได้ระบุรายละเอียดเกี่ยวกับต้นฉบับที่ใช้ในการตรวจชำระ เราจึงไม่ทราบเลยว่า คณะผู้ตรวจชำระนำคัมภีร์ไบบลานฉบับใดบ้างมาเป็นต้นฉบับ จนกระทั่งแม่ชีวิมุตติยาได้ศึกษาเอกสารหอจดหมายเหตุแห่งชาติที่เกี่ยวข้องกับการจัดสร้างพระไตรปิฎกฉบับรัชกาลที่ 5 จึงทำให้ทราบว่าต้นฉบับหลักน่าจะเป็นพระไตรปิฎกไบบลานฉบับทองใหญ่และฉบับทองน้อยที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 หรือฉบับอื่นที่สืบทอดต่อกันมา แม่ชีวิมุตติยาได้กล่าวสรุปไว้ดังนี้

หนังสือข้างต้นเป็นหลักฐานว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส (และกรรมการตรวจชำระพระไตรปิฎกฉบับรัชกาลที่ 5 ท่านอื่นๆ) ได้ใช้ “พระคัมภีร์ไตรปิฎกในหอพระมณฑิยธรรม”

เป็นฉบับหลักในการตรวจชำระพระไตรปิฎก ขณะเดียวกันก็ได้รวบรวม “พระคัมภีร์ไตรปิฎกฉบับต่างๆ” “เพื่อที่จะได้สอบ (คือเทียบกับ) พระไตรปิฎกซึ่งตรวจแก้ลงพิมพ์อยู่นั้น”..

“พระคัมภีร์ไตรปิฎกในหอพระมณฑิยธรรม” ที่กล่าวถึงนี้ น่าจะเป็นพระไตรปิฎกฉบับของใหญ่และฉบับของน้อย ภาษาบาฬีอักษรขอม หรือฉบับที่จารสืบทอดมาจากฉบับของใหญ่และฉบับของน้อยนั้น.

พระไตรปิฎกฉบับของใหญ่เป็นพระไตรปิฎกหลวงฉบับแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นผลจากการสังคายนาเมื่อพุทธศักราช 2331 ตามพระราชดำริและพระราชูปถัมภ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปฐมกษัตริย์แห่งบรมราชจักรีวงศ์. การสังคายนาใช้เวลา 5 เดือน เมื่อสิ้นสุดการสังคายนา ได้โปรดฯ ให้จารพระไตรปิฎกลงในใบลาน ปิดทองแท่งที่บั้งทั้งปกหน้าหลังและกรอบ.¹⁰

คณะผู้ตรวจชำระพระไตรปิฎกฉบับรัชกาลที่ 5 ประกอบด้วยพระสงฆ์เถระและผู้เชี่ยวชาญพระไตรปิฎกและพระสงฆ์เปรียญประโยคสูงและจบเปรียญ 3 ประโยคจำนวน 110 รูป¹¹ นอกจากต้นฉบับหลักที่เป็นพระไตรปิฎกใบลานฉบับของใหญ่และฉบับของน้อยแล้ว คณะตรวจชำระยังได้ใช้พระไตรปิฎกบาลีฉบับสิงหล (สี.) พม่า (พ. หรือ ม.) มอญ (รา. ซึ่งมาจากคำว่ารามัญ) ยุโรป (ยุ. คือฉบับสมาคมบาลีปกรณ์ของอังกฤษ) และคัมภีร์อรรถกถา (อ.) มาประกอบในการตรวจชำระด้วย ซึ่งสังเกตได้จากอักษรย่อที่ปรากฏอยู่ในเชิงอรรถพระไตรปิฎกฉบับ

10 แม่ชีวิมุตติยา (2557: 207-208)

11 เรื่องเดียวกัน (49-74)

รัชกาลที่ 5¹² ความหลากหลายของต้นฉบับเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความสามารถและความเชี่ยวชาญของคณะผู้ตรวจชำระที่อ่านภาษาบาลีอักษรต่างๆ รวมทั้งอักษรโรมันได้อย่างแตกฉานมาตั้งแต่ในสมัยนั้นแล้ว

สิ่งที่น่าสนใจที่สุดคือ แนวทางในการตรวจชำระพระไตรปิฎกฉบับรัชกาลที่ 5 ซึ่งแม่ชีวิมุตติยาได้ตรวจสอบเชิงอรรถพระไตรปิฎกฉบับรัชกาลที่ 5 โดยละเอียดและได้ข้อสรุปว่า เป็นการตรวจชำระเพื่อสืบทอดต้นฉบับเป็นสำคัญ กล่าวคือผู้ตรวจชำระจะคงข้อความของต้นฉบับหลักเอาไว้แล้วแสดงคำต่างที่พบในพระไตรปิฎกฉบับอื่นๆ ไว้ในเชิงอรรถ แม้เมื่อผู้ตรวจชำระจะมีความเห็นต่างจากต้นฉบับ แต่ก็ยังคงข้อความตามต้นฉบับเอาไว้แล้วแสดงความเห็นของตนไว้ในเชิงอรรถเท่านั้น แม่ชีวิมุตติยาตรวจพบเพียงกรณีเดียวเท่านั้น ที่ผู้ตรวจชำระได้เปลี่ยนข้อความต้นฉบับตามผลการวินิจฉัยของตนที่ได้จากการตรวจสอบกับพระไตรปิฎกฉบับต่างๆ รวมถึงคัมภีร์อรรถกถาและฎีกา พร้อมทั้งแสดงเหตุผลประกอบไว้ในเชิงอรรถด้วย กรณีดังกล่าวนี้ปรากฏอยู่ในหน้า 105 ของคัมภีร์มหาวรรคแห่งพระวินยปิฎก ซึ่งมีพระเจ้าอนงยาเออกรรมหมื่นวชิรญาณวโรรสเป็นผู้ตรวจชำระ¹³

หลังจากที่พระไตรปิฎกฉบับรัชกาลที่ 5 จัดพิมพ์ออกมาแล้ว ก็ถูกนำไปอ้างอิงอย่างแพร่หลายโดยนักวิชาการต่างประเทศในฐานะที่เป็นพระไตรปิฎกบาลีฉบับตัวแทนจากสายอักษรขอมที่บริสุทธิ์ ปราศจากข้อความจากพระไตรปิฎกสายอื่นมาเจือปน¹⁴ ซึ่งเป็นผลลัพธ์จากแนวทาง

12 แม่ชีวิมุตติยา (2557: 151)

13 เรื่องเดียวกัน (151-172)

14 Balbir (2009: 4) และ แม่ชีวิมุตติยา (2557: 209-212) อ้างถึงคำกล่าวของ Chalmers (1898: 8-9) ที่กล่าวไว้ว่า "It is from these and copies made there from that the present Siamese edition has

การตรวจชำระที่พยายามรักษาต้นฉบับเอาไว้อย่างเคร่งครัดตามที่กล่าว
ไปแล้วข้างต้น

ต่อมาพระไตรปิฎกฉบับรัชกาลที่ 5 ได้กลายเป็นต้นฉบับหลัก
ของการสังคายนาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ 7 โดยได้ตรวจชำระและจัดพิมพ์เป็นพระไตรปิฎกครบทั้งชุด
45 เล่มเป็นพระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐในปี พ.ศ. 2468-2471¹⁵
โดยปรับข้อความบางแห่งในตัวเนื้อความพระไตรปิฎกและเพิ่มคำต่าง
ในเชิงอรรถให้มากขึ้น พระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐนี้เองที่ได้รับการ

(เชิงอรรถต่อจากหน้าที่แล้ว)

been prepared by the scholars whose names appear on the title-pages of the several volumes. It appears that the learned editors did not feel themselves at liberty to prepare what we should call a critical edition of the Tipitaka; they restricted themselves, very naturally and intelligibly, to restoring the national redaction, and to removing the errors which had marred the work of the last century. From the European point of view this self-imposed restriction is one of the most valuable features of this most valuable edition. In the present Siamese redaction, we have no eclectic text pieced together from the divergent recensions of Siam, Burma, and Ceylon; on the contrary, we have a purely Siamese text, embodying to a very high pitch of accuracy the ancient traditions of Siamese scholarship."

15 สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับคัมภีร์ที่ถูกจัดพิมพ์เสริมจนครบชุดและ
ความแตกต่างในการจัดแบ่งเล่มและการนับลำดับเล่มระหว่างพระไตรปิฎก
ฉบับรัชกาลที่ 5 และพระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐ สามารถศึกษาได้จาก
แมซีวีมุตติยา (2557, 86-90)

พิมพ์ซ้ำและได้รับการอ้างอิงอย่างแพร่หลายตลอดมาจนถึงในปัจจุบัน โดยได้รับการยอมรับว่าเป็นพระไตรปิฎกบาลีฉบับที่บริสุทธิ์บริบูรณ์ที่สืบทอดมาจากคัมภีร์ไบลานในประเทศไทย¹⁶

- 16 Clark (2015a: 68) อ้างถึง Hamm (1973: 127, 131-134) แต่ von Hinüber (1983: 75-76, 88) ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่าคัมภีร์ไบลานในไทยรวมทั้งคัมภีร์ไบลานบาลีได้ถูกทำลายและสูญหายเป็นจำนวนมากในคราวเสียกรุงครั้งที่ 2 เมื่อปี พ.ศ. 2310 ต่อมาไทยจึงค่อยฟื้นฟูพระไตรปิฎกบาลีของตนขึ้นใหม่ภายหลังโดยอาศัยคัมภีร์ไบลานจากศรีลังกาและพม่า จึงเป็นเหตุให้มีข้อความจากพระไตรปิฎกสายสิงหลและพม่าเข้ามาปนอยู่ในพระไตรปิฎกบาลีของไทยด้วย หากต้องการฟื้นฟูพระไตรปิฎกบาลีของไทยที่บริสุทธิ์สมบูรณ์อย่างแท้จริง จำเป็นจะต้องใช้คัมภีร์ไบลานที่มีอายุเก่าแก่กว่าสมัยเสียกรุงครั้งที่ 2 โดยเฉพาะอย่างยิ่งคัมภีร์ไบลานอักษรธรรมเก่าแก่ที่น่าจะหลงเหลืออยู่ตามวัดในภาคเหนือของไทย อย่างไรก็ตามผู้วิจัยมีความเห็นต่างออกไปว่าคัมภีร์ไบลานที่ถูกทำลายเมื่อครั้งเสียกรุงครั้งที่ 2 น่าจะจำกัดวงอยู่เฉพาะในอยุธยาและพื้นที่ที่ทัพพม่าไปถึงเท่านั้น ดังจะเห็นได้จากบันทึกหอพระสมุดฯ ว่า “พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จยกทัพหลวงลงไปตีถึงเมืองนครศรีธรรมราชเมื่อได้เมือง พบคัมภีร์พระไตรปิฎกยังมีอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชมากด้วยคราวเมื่อเสียกรุงเก่า พม่าหาได้ยกลงไปตีถึงเมืองนครศรีธรรมราชไม่พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงมีรับสั่งให้ยืมคัมภีร์พระไตรปิฎกที่เมืองนครศรีธรรมราชขนเข้ามายังกรุงธนบุรี และต่อมาโปรดให้พระราชคณะไปเที่ยวหาหนังสือซึ่งยังขาดต้นฉบับ ถึงกรุงกัมพูชาแลเมืองอื่นๆ อีก” (กรมพระดำรงราชานุภาพ 2459: 4) พระไตรปิฎกบาลีฉบับไบลานที่รวบรวมครั้งนั้นก็ได้กลายเป็นต้นฉบับหลักของการสังคายนาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อปี พ.ศ. 2331 อีกทั้งผลจากการศึกษา

(อ่านเชิงอรรถในหน้าต่อไป)

หลังจากที่พระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐได้จัดพิมพ์ออกมาแล้ว ต่อมาประเทศพม่าและศรีลังกาก็ได้จัดพิมพ์พระไตรปิฎกบาลีของตนขึ้นบ้างในวาระเฉลิมฉลองกิ่งพุทธกาล พ.ศ. 2500 โดยประเทศพม่าได้จัดสังคายนาครั้งที่ 6 ณ กรุงย่างกุ้ง แล้วจัดพิมพ์พระไตรปิฎกบาลีฉบับฉัฐฐสังคีติออกมาก่อน ประเทศศรีลังกาจึงได้ทยอยจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับพุทธชยันตีออกมาในช่วงเวลาไล่เลี่ยกัน

2.2 ประวัติความเป็นมาของพระไตรปิฎกบาลีฉบับฉัฐฐสังคีติ (ฉบับพม่า)

เมื่อพม่าได้รับเอกราชจากประเทศอังกฤษในปี พ.ศ. 2491 ได้ไม่นาน ทางรัฐบาลพม่าก็ได้จัดทำโครงการขนาดยักษ์ระดับประเทศเพื่อตรวจชำระพระไตรปิฎกบาลีครั้งที่สำคัญที่สุดครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ณ กรุงย่างกุ้ง เมื่อปี พ.ศ. 2497-2499 ทั้งนี้เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองในวาระพระพุทธศาสนาครบรอบกิ่งพุทธกาล¹⁷ ประเทศพม่าเรียกการตรวจชำระครั้งนี้ว่าเป็น “การสังคายนาครั้งที่ 6” ซึ่งเป็นที่มาของชื่อเรียกพระไตรปิฎกฉบับนี้นั่นเอง¹⁸

(เชิงอรรถต่อจากหน้าที่แล้ว)

เปรียบเทียบข้อความบาลีในสุกสูตรฉบับใบลานสายอักษรสิงหล พม่า มอญ ขอม และธรรม ผู้วิจัยไม่พบว่ามีย่อรอยคำอ่านจากคัมภีร์ใบลานสายสิงหลหรือพม่าปะปนอยู่ในพระไตรปิฎกใบลานสายอักษรขอมหรือพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐแต่อย่างใด

17 พม่ามีธรรมเนียมนับปีพุทธศักราชเร็วกว่าไทย 1 ปี ทำให้การสังคายนาครั้งที่ 6 นี้เสร็จสิ้นในปี พ.ศ. 2499

18 ไทย พม่า และศรีลังกามีธรรมเนียมการนับลำดับการสังคายนาแตกต่างกัน

(อ่านเชิงอรรถในหน้าต่อไป)

ในการสังคายนาครั้งนั้น รัฐบาลพม่าได้อาราธนาพระเถรานุเถระชาวพม่าผู้เชี่ยวชาญพระไตรปิฎกจำนวน 1,129 รูปทำสังคายนาเป็นเวลาหลายปี นอกจากนี้ยังได้เชิญคณะสงฆ์จากประเทศศรีลังกา ไทย กัมพูชา และลาวให้มีส่วนร่วมในการตรวจสอบความถูกต้องของพระไตรปิฎกฉบับฉฎฐสังคายนาอีกด้วย¹⁹ โดยในระหว่างปี พ.ศ. 2496-2499 ได้มีการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกตามเนื้อหาในพระไตรปิฎกฉบับสังคายนาครั้งที่ 5 หรือที่เรียกว่าพระไตรปิฎกฉบับหินอ่อนสมัยพระเจ้ามินดง เพื่อใช้เป็นต้นฉบับหลักในการตั้งต้นพิจารณาในการสังคายนา จากนั้นจึงได้จัดพิมพ์พระไตรปิฎกที่ผ่านการสังคายนาครั้งนี้เผยแพร่ออกมาในปี พ.ศ. 2500-2506 จำนวน 40 เล่ม²⁰ ซึ่งได้ผนวกเอาคัมภีร์เนตติปกรณ์ เปฏโกปเทศ และมีลินทปัญหาไว้ในหมวดขุททกนิกายแห่งพระสุตตันตปิฎกไว้ด้วย

(เชิงอรรถต่อจากหน้าที่แล้ว)

ตามธรรมเนียมพม่าแล้ว สังคายนาครั้งที่ 1 จัดขึ้นที่กรุงราชคฤห์ภายหลังพุทธปรินิพพานได้ 3 เดือน สังคายนาครั้งที่ 2 จัดขึ้นที่กรุงเวสาลีราวปี พ.ศ. 100 สังคายนาครั้งที่ 3 จัดขึ้นที่กรุงปาฏลีบุตรราวปี พ.ศ. 235 สังคายนาครั้งที่ 4 จัดขึ้นที่อาโลกเลนสถาน เมืองมตเลชนบท ประเทศศรีลังกา ราวปี พ.ศ. 450 และสังคายนาครั้งที่ 5 จัดขึ้นที่เมืองมัณฑลเลย์ ประเทศพม่า เมื่อปี พ.ศ. 2414

19 Clark (2015b: 95)

20 สันทนาธรรมนำสุข (2549: 109-117). นอกจากนี้สันทนาธรรมนำสุข (2549: 109-131) ยังได้เปรียบเทียบพระไตรปิฎกฉบับฉฎฐสังคีติที่จัดพิมพ์ในแต่ละครั้งอย่างละเอียดและสรุปว่าพระไตรปิฎกฉบับฉฎฐสังคีติที่ถูกต้องสมบูรณ์ที่สุดต้องเป็นฉบับที่จัดพิมพ์ระหว่างปี พ.ศ. 2500-2506 นี้เท่านั้น เพราะฉบับที่จัดพิมพ์ก่อนหน้านี้หรือหลังจากนี้เป็นฉบับที่มีเนื้อหาตามฉบับสังคายนาครั้งที่ 5 ไม่ใช่ฉบับสังคายนาครั้งที่ 6

นอกจากต้นฉบับหลักที่เป็นพระไตรปิฎกฉบับสังคายนาครั้งที่ 5 สมัยพระเจ้ามินดงแล้ว คำนำของพระไตรปิฎกบาลีฉบับฉัฐสูสังคีตียังได้ ระบุถึงหลักฐานที่ใช้ประกอบในการตรวจชำระไว้ดังนี้

พระไตรปิฎกสิงหล (sī.) พระไตรปิฎกสิงหลบางเล่ม (ka-sī.) พระไตรปิฎกสยาม (syā.) พระไตรปิฎกกัมพูชา (kaṃ.) พระไตรปิฎก ฉบับสมาคมบาลีปกรณ์ (i.) พระไตรปิฎกพม่าบางเล่ม (ka-ma.)²¹ และ อรรถกถา (tṭha.)

Clark ได้ตรวจสอบเนื้อความในสี่หาสนนิยวรรคซึ่งเป็นวรรคที่ 2 ในคัมภีร์อปทานฉบับฉัฐสูสังคีตียกเปรียบกับพระไตรปิฎกบาลีฉบับใบลาน และฉบับพิมพ์อื่นๆ อีก 28 ฉบับรวมทั้งพระไตรปิฎกฉบับหินอ่อน และ กล่าวหาว่าแนวทางในการตรวจชำระของพระไตรปิฎกบาลีฉบับฉัฐสูสังคีตียังมีดังนี้

1. ปรับให้ตัวสะกดสอดคล้องกันทั้งชุดพระไตรปิฎกโดย เลือกคำอ่านที่สอดคล้องกับรากศัพท์สันสกฤต เช่น เลือก cittapasādena แทน cittapasādena เป็นต้น
2. เลือกคำที่สอดคล้องกับกฎชั้นหลักษณ์
3. เลือกคำที่เป็นไปตามหลักไวยากรณ์มาตรฐานของบาลี และหลีกเลี่ยงคำอ่านแปลกๆ ที่อธิบายได้ยากในเชิงไวยากรณ์ เช่น เลือก so 'ham atthārasavasso แทน atthārasaṅgi ca vasso 'ham
4. เลือกคำอ่านที่ทำให้บริบทในประโยคเข้าใจได้ง่ายขึ้น เช่น varanāga ... sakappano "an excellent elephant with trappings" แทน varanāga ... sāthabbaṇo "an excellent

21 สันทนาธรรมนำสุข (2549: 123) ระบุว่าอักษรย่อ ka-ma. หมายถึง พระไตรปิฎกฉบับสังคายนาครั้งที่ 5 สมัยพระเจ้ามินดงที่จัดพิมพ์ในปี พ.ศ. 2496-2499 เพื่อใช้พิจารณาในการทำสังคายนาครั้งที่ 6 นั่นเอง

elephant with a brahman versed in the Atharva Veda”²²

นอกจากนี้ Clark ยังกล่าวอีกว่าพระไตรปิฎกฉบับฉัฎฐสังคีติได้เลือกใช้คำอ่านของสายสิงหลตามคำแนะนำของท่านพุทธทาสที่ตตะ ซึ่งเป็นหนึ่งในพระสงฆ์ชาวศรีลังกาที่ช่วยตรวจสอบร่างต้นฉบับของฉบับฉัฎฐสังคีติ²³ ซึ่งค้านกับข้อสังเกตของ Hamm ที่กล่าวไว้ว่า “we may, however, note that it [i.e. the Chaṭṭhasaṅgīti Piṭaka series] at least appears uncontaminated with any foreign tradition”²⁴ อย่างไรก็ตามคำกล่าวของ Clark ทั้งหมดเป็นเพียงข้อสังเกตเบื้องต้นที่ยังไม่สามารถนำไปตัดสินพระไตรปิฎกบาลีฉบับฉัฎฐสังคีติได้ทั้งหมด เนื่องจากเป็นผลการศึกษาเปรียบเทียบคำภีร์อุปทานเพียงส่วนหนึ่งประมาณ 13 หน้าเท่านั้น

ตั้งแต่มีการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับฉัฎฐสังคีติเป็นต้นมาพระไตรปิฎกฉบับนี้ก็ได้รับการยอมรับและถูกใช้อ้างอิงอย่างกว้างขวางทั่วโลก โดยได้จัดทำเป็นซอฟต์แวร์และแอปพลิเคชันที่สามารถสืบค้นเป็นอักษรโรมันได้อย่างสะดวกรวดเร็ว พระไตรปิฎกฉบับฉัฎฐสังคีติในรูปแบบที่เป็นฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ที่ถูกต้องแม่นยำที่สุดเรียกว่า “พระไตรปิฎกบาลี ฉบับมหาสังคายนาสากลนานาชาติ พ.ศ. 2500 อักษรโรมัน” ซึ่งจัดทำโดยกองทุนสนทนารธรรมนำสุขเมื่อปี พ.ศ. 2545 และ 2548 ปัจจุบันเว็บไซต์ www.suttacentral.net ที่เป็นแหล่งอ้างอิงหลักสำคัญแหล่งหนึ่งของนักวิชาการทั่วโลกยังได้เลือกนำฐานข้อมูลชุดนี้ไปใช้ในเว็บไซต์ในฐานะที่เป็นฉบับตัวแทนของพระไตรปิฎกบาลีอีกด้วย

22 Clark (2015b: 101-105)

23 เรื่องเดียวกัน (105-106)

24 Hamm (1973: 126) อ้างโดย Clark (2015b: 101)

2.3 ประวัติความเป็นมาของพระไตรปิฎกบาลีฉบับพุทธชยันตี (ฉบับสิงหล)

นอกจากพม่าแล้ว ประเทศศรีลังกาก็เป็นอีกประเทศหนึ่งที่ตรวจชำระนอกจากพม่าแล้ว ประเทศศรีลังกาก็เป็นอีกประเทศหนึ่งที่ตรวจชำระพระไตรปิฎกบาลีและจัดพิมพ์เผยแพร่เพื่อเฉลิมฉลองในวาระกิ่งพุทธกาลตามที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้นว่าในการทำสังคายนาครั้งที่ 6 รัฐบาลพม่าได้เชิญคณะสงฆ์จากประเทศศรีลังกา ไทย กัมพูชา และลาวให้มีส่วนร่วมในการตรวจสอบความถูกต้องของพระไตรปิฎกบาลีฉบับฉัฐสูสังคีติ ในบรรดาประเทศทั้งหลายเหล่านี้ ศรีลังกาเป็นประเทศที่มีความกระตือรือร้นมีส่วนร่วมตรวจสอบร่างต้นฉบับมากที่สุด โดยศรีลังกาได้ตั้งคณะตรวจชำระที่ประกอบด้วยพระเถรานุเถระผู้เชี่ยวชาญพระไตรปิฎกจำนวน 185 รูปเพื่อทำหน้าที่ตรวจแก้ร่างต้นฉบับของฉบับฉัฐสูสังคีติโดยสอบเทียบกับพระไตรปิฎกสายสิงหลแล้วสรุปแก้ไขตามมติของคณะตรวจชำระชุดนี้ก่อนที่จะส่งต้นฉบับที่แก้ไขแล้วกลับไปยังประเทศพม่า²⁵

ต่อมารัฐบาลศรีลังกาได้จัดสังคายนาของตนต่างหากเมื่อปี พ.ศ. 2500 เพียงปีเดียวหลังจากที่สังคายนาครั้งที่ 6 ในพม่าเสร็จสิ้นลง ศรีลังกาทยอยจัดพิมพ์พระไตรปิฎกบาลีออกมาพร้อมกับคำแปลภาษาสิงหลออกมาจำนวน 52 เล่มในปี พ.ศ. 2500-2532 เรียกว่าพระไตรปิฎกฉบับพุทธชยันตี โดยหน้าคู่จะเป็นเนื้อความภาษาบาลี และหน้าคี่จะเป็นคำแปลภาษาสิงหล จึงทำให้พระไตรปิฎกฉบับนี้มีขนาดรูปเล่มและมีจำนวนเล่มมากกว่าฉบับอื่น²⁶ เมื่อตรวจสอบค่านำของพระไตรปิฎก

25 Clark (2015b: 97)

26 ก่อนหน้าพระไตรปิฎกฉบับพุทธชยันตี ศรีลังกาเคยจัดพิมพ์พระไตรปิฎกในชุด Simon Hewavitarne Bequest ออกมาเมื่อปี พ.ศ. 2459-2461 แต่ฉบับที่ใช้อ้างอิงแพร่หลายทั่วไปในศรีลังกาคือฉบับพุทธชยันตี

ฉบับพุทธชยันตีก็พบว่าโดยภาพรวมแล้วต้นฉบับที่ใช้ประกอบการตรวจชำระมีดังนี้ พระไตรปิฎกฉบับไบลานสิงหล (sī.) พระไตรปิฎกฉบับพิมพ์อักษรสิงหล (sī.mu.) พระไตรปิฎกสยาม (syā.) พระไตรปิฎกพม่าฉบับฉัฐสูสังคีติ (ma.cha.sa.) และพระไตรปิฎกฉบับสมาคมบาลีปกรณ์ (PTS.)

แม้พระไตรปิฎกฉบับพุทธชยันตีจะจัดทำในเวลาที่ไม่ไกลเสียกับพระไตรปิฎกฉบับฉัฐสูสังคีติ และยังจัดพิมพ์ออกมาทันทีหลังสังคายนาครั้งที่ 6 ของพม่า แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าคณะตรวจชำระของศรีลังกาทำหน้าที่เพียงแค่ถ่ายถอดพระไตรปิฎกฉบับฉัฐสูสังคีติออกมาเป็นอักษรสิงหลเท่านั้น แต่ได้ลงมือตรวจชำระใหม่เป็นพระไตรปิฎกอีกฉบับต่างหากที่เป็นการสืบทอดพระไตรปิฎกของสายศรีลังกาจริงๆ²⁷ อีกทั้งจากประสบการณ์ที่ผู้วิจัยศึกษาเปรียบเทียบเนื้อความในคัมภีร์ที่หมึกกายทั้งฉบับไบลานและฉบับพิมพ์พบว่า ณ ตำแหน่งที่มีปัญหาคำต่างเกิดขึ้น พระไตรปิฎกฉบับพุทธชยันตียังคงยึดคำอ่านตามคัมภีร์ไบลานอักษรสิงหลของตน ไม่ได้รับอิทธิพลจากคำอ่านของพระไตรปิฎกฉบับฉัฐสูสังคีติแต่อย่างใด²⁸ อย่างไรก็ตามพระไตรปิฎกฉบับพุทธชยันตีค่อนข้างได้รับการอ้างอิงในวงจำกัดเฉพาะประเทศศรีลังกาและนักวิชาการที่อ่านอักษรสิงหลได้เท่านั้น

27 Clark (2015b: 107 n. 52)

28 ในทางตรงกันข้าม Clark (2015b: 105-106) กลับมองว่าพระไตรปิฎกฉบับฉัฐสูสังคายนาต่างหากที่ได้รับอิทธิพลจากคำอ่านสายสิงหลตามคำแนะนำของท่านพุทธทศตตะซึ่งเป็นหนึ่งในคณะที่ทำหน้าที่ตรวจสอบร่างต้นฉบับของฉบับฉัฐสูสังคีติ อีกทั้งในเวลาต่อมาท่านพุทธทศตตะยังได้เป็นหนึ่งในคณะตรวจชำระพระไตรปิฎกฉบับพุทธชยันตีอีกด้วย

2.4 ประวัติความเป็นมาของพระไตรปิฎกบาลีฉบับสมาคมบาลีปกรณ์ (ฉบับยุโรป)

แม้ว่าเราอาจจะเห็นท่าที่เชิงวิเคราะห์ของคณะผู้ตรวจชำระพระไตรปิฎกบาลีฉบับไทย พม่า และสิงหลอยู่บ้าง แต่โดยภาพรวมแล้วพระไตรปิฎกสายเอเชียใต้ใช้แนวทางตรวจชำระแบบสืบทอดเป็นหลัก อีกทั้งงานการตรวจชำระก็เป็นงานในระดับประเทศที่ได้รับการอุปถัมภ์จากษัตริย์หรือจากรัฐบาลโดยตรง ทำให้สามารถทำงานตรวจชำระพระไตรปิฎกทั้งหมดได้ในคราวเดียวโดยคณะผู้ตรวจชำระจำนวนมาก จึงเป็นเหตุให้พระไตรปิฎกฉบับไทย พม่า และสิงหลสามารถรักษาเนื้อความตามสายจารีตของตนได้เป็นอย่างดีมาจนกระทั่งปัจจุบัน แต่ประวัติความเป็นมาและสถานการณ์ของพระไตรปิฎกบาลีฉบับยุโรปค่อนข้างต่างออกไป

ตามที่กล่าวไว้แล้วในตอนต้นบทความว่า คัมภีร์ธรรมบทเป็นคัมภีร์พระไตรปิฎกบาลีเล่มแรกที่ได้จัดพิมพ์ในรูปแบบของหนังสือกระดาษด้วยอักษรโรมันเป็นครั้งแรกของโลกเมื่อปี พ.ศ. 2384-2398²⁹ แต่การจัดทำพระไตรปิฎกฉบับยุโรปได้เริ่มต้นอย่างจริงจังเมื่อสมาคมบาลีปกรณ์ (Pali Text Society, PTS) ในประเทศอังกฤษได้ก่อตั้งขึ้นโดย T.W. Rhys Davids ในปี พ.ศ. 2424 สมาคมบาลีปกรณ์ต้องใช้เวลาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2424-2537 ในการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกของตนออกมาจนครบชุด 56 เล่ม ซึ่งใช้เวลามากกว่า 100 ปี ทั้งนี้เนื่องจากสมาคมบาลีปกรณ์ไม่ได้ตั้งคณะตรวจชำระขนาดใหญ่อย่างประเทศไทย พม่า หรือศรีลังกา จึงไม่ได้ดำเนินการตรวจชำระพระไตรปิฎกทั้งหมดในคราวเดียว แต่ทยอยมอบหมายให้นักวิชาการแต่ละคนแยกกันไปตรวจชำระคัมภีร์เป็นเล่มๆ ไป ทำให้ความสามารถในการจัดหาด้านฉบับ แนวทางการตรวจชำระ หลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยคำต่าง ตลอดจนรูปแบบการจัดพิมพ์

พระไตรปิฎกแต่ละเล่มแตกต่างกันไป ในที่สุดแล้วระดับคุณภาพการตรวจชำระของคัมภีร์แต่ละเล่มในพระไตรปิฎกฉบับยุโรปนี้จึงไม่สม่ำเสมอเกินไป ถือเป็นจุดอ่อนสำคัญของพระไตรปิฎกบาลีฉบับนี้

อย่างไรก็ตามพระไตรปิฎกฉบับยุโรปยังมีจุดแข็งที่สำคัญอยู่ประการหนึ่งที่ทำให้พระไตรปิฎกฉบับนี้เป็นฉบับมาตรฐานที่ได้รับการอ้างอิงอย่างกว้างขวางในวงการวิชาการทั่วโลก นั่นคือ แนวทางในการตรวจชำระนั่นเอง ในขณะที่พระไตรปิฎกบาลีของเอเชียจะใช้แนวทางการ “ตรวจชำระแบบสืบทอด” ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อรักษาเนื้อความพระไตรปิฎกของสายตนเอาไว้ เช่น พระไตรปิฎกฉบับสิงหลยึดเอาคำอ่านสายสิงหลเป็นหลัก พระไตรปิฎกพม่ายึดเอาคำอ่านสายพม่าเป็นหลัก พระไตรปิฎกไทยยึดคำอ่านสายขอมเป็นหลัก แต่พระไตรปิฎกฉบับยุโรปจะใช้แนวทางการ “ตรวจชำระเชิงวิเคราะห์” ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อสว้ย้อนกลับไปยังเนื้อความดั้งเดิมที่สุด โดยไม่ยึดตามเนื้อความของสายจารีตใดจารีตหนึ่งเป็นการเฉพาะ

อย่างไรก็ตามคัมภีร์พระไตรปิฎกเล่มสำคัญๆ ของฉบับยุโรปได้ถูกจัดอย่างไรก็ตามคัมภีร์พระไตรปิฎกเล่มสำคัญของฉบับยุโรปได้ถูกจัดทำนานแล้วตั้งแต่ในยุคที่การเดินทางข้ามประเทศยังไม่สะดวกสบาย ทำให้มีข้อจำกัดในการหาคัมภีร์โบราณที่จะนำมาใช้เป็นต้นฉบับ คัมภีร์หลายเล่มในพระไตรปิฎกฉบับยุโรปใช้ต้นฉบับประกอบการตรวจชำระเพียงแค่ 3-6 ฉบับเท่านั้น ซึ่งน้อยมากเมื่อเทียบกับคัมภีร์ไบเบิลที่อาจใช้ต้นฉบับประกอบการตรวจชำระเชิงวิเคราะห์มากกว่า 200 ฉบับ นอกจากนี้พระไตรปิฎกฉบับยุโรปยังมีความโน้มเอียงใช้คัมภีร์โบราณสายสิงหลและพม่าเป็นหลักในการตรวจชำระ มีการอ้างอิงถึงคัมภีร์โบราณสายขมน้อยมาก และแทบไม่มีการอ้างถึงคัมภีร์โบราณอักษรธรรมและมอญเลย จึงเป็นเหตุให้มีนักวิชาการหลายคนเรียกร้องให้จัดทำพระไตรปิฎก

ฉบับยุโรปหรือพระไตรปิฎกบาลีเชิงวิเคราะห์ชิ้นมาใหม่³⁰ โดยสรุปอาจกล่าวได้ว่า พระไตรปิฎกฉบับยุโรปมีแนวทางการตรวจชำระที่ดี แต่ยังมีข้อจำกัดในการดำเนินการหลายด้าน ทำให้การตรวจชำระคัมภีร์ชุดใหญ่อย่างพระไตรปิฎกบาลียังขาดความสมบูรณ์อยู่มาก

3. การศึกษาเปรียบเทียบสุกสูตรฉบับใบลาน³¹

ความพยายามหนึ่งในการจัดทำพระไตรปิฎกเชิงวิเคราะห์ชิ้นมาใหม่ คือ โครงการพระไตรปิฎกวิชาการที่ศึกษาเปรียบเทียบเนื้อความพระไตรปิฎกจากคัมภีร์ใบลาน 5 สายจารีตอักษร คือ สิงหล (C) พม่า (B) หรือมอญ (M) ขอม (K) และธรรม (T)³² ในบทความนี้ผู้วิจัย

-
- 30 Clark (2015b: 72-80). นอกจากนี้แล้วผู้สนใจยังสามารถดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้จาก Norman (1997: 2) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง Balbir (2009) ที่กล่าวถึงจุดอ่อนของฉบับยุโรปไว้โดยละเอียด นอกจากนี้ Yamazaki (1998) ยังได้ชี้ถึงข้อบกพร่องด้านต่างๆ ของคัมภีร์ที่ฆนิกายฉบับยุโรปไว้อย่างละเอียด เช่น รูปแบบการแสดงความ ปัญหาในการวิเคราะห์คำต่าง ความผิดพลาดในการจัดพิมพ์ ความผิดพลาดของผู้ตรวจชำระ ฯลฯ
- 31 เนื้อหาส่วนนี้ปรับปรุงจากบทความของ Bunchird (2018) ที่ตีพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษในวารสาร Journal of Indian and Buddhist Studies ฉบับที่ 66-3 ของประเทศญี่ปุ่น
- 32 โครงการพระไตรปิฎกวิชาการเป็นโครงการทางวิชาการที่ดำเนินการโดยวัดพระธรรมกายมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2553 มีวัตถุประสงค์เพื่ออนุรักษ์รวบรวมพระไตรปิฎกบาลีฉบับใบลานทุกสายจารีต จัดทำฐานข้อมูลพระไตรปิฎกบาลีทั้งฉบับใบลานและฉบับพิมพ์แบบบูรณาการ และจัดทำพระไตรปิฎกบาลีเชิงวิเคราะห์ฉบับสมบูรณ์ มีคณะทำงานที่ประกอบด้วยนักวิชาการนานาชาติที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านพุทธศาสนา ภาษาบาลี และคัมภีร์ใบลานเป็นจำนวนมาก

จะยกเอาสุกสูตรแห่งคัมภีร์ที่ฆนิกายขึ้นมาเป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นถึงธรรมชาติของการทำงานศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์ไบเบิลเพื่อช่วยวินิจฉัยคำต่างที่พบในพระไตรปิฎกบาลี

3.1 เนื้อความพระสูตรโดยย่อ

สุกสูตรเป็นพระสูตรที่ 10 ในคัมภีร์ที่ฆนิกายเล่มแรกที่เรียกว่า สीलขันธวรรค เรื่องราวในพระสูตรเกิดขึ้นภายหลังพุทธปรินิพพานไม่นานนัก พระสูตรนี้กล่าวถึงพระอานนท์ว่าเป็นผู้แสดงธรรมให้แก่สุภพราหมณ์ในหัวข้อเรื่องศีล สมาธิ และปัญญา โดยยกอุปมาอุปไมยประกอบกรอธิบายหลายอย่างที่มีเนื้อความซ้ำกับสามัญญผลสูตรหลายย่อหน้า ในพระสูตรนี้สุภพราหมณ์เป็นผู้นิมนต์พระอานนท์มาอยู่ที่พักของเขา เมื่อฟังธรรมจากพระอานนท์จบก็ขอถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ

3.2 ต้นฉบับในการศึกษาเปรียบเทียบ

ต้นฉบับที่ใช้ศึกษาเปรียบเทียบ คือ คัมภีร์ไบเบิลบาลีเรื่อง สीलขันธวรรคจำนวน 82 ฉบับจาก 5 สายจารีต ประกอบด้วยคัมภีร์ไบเบิลอักษรสิงหล 26 ฉบับ อักษรพม่า 32 ฉบับ อักษรขอม 15 ฉบับ อักษรธรรม 9 ฉบับ และอักษรมอญ 1 ฉบับ โดยคัดเลือกคัมภีร์ไบเบิลที่เป็นตัวแทนที่ดีที่สุดจากแต่ละสายจารีตมาสายละ 5 ฉบับ³³ คัมภีร์ไบเบิลดังกล่าวมีอายุตั้งแต่ราว 151-340 ปี มีรายละเอียดของปีที่จารเทียบเป็นปีพุทธศักราชดังนี้

33 สำหรับวิธีการคัดเลือกคัมภีร์ไบเบิลเพื่อเป็นต้นฉบับในการศึกษาเปรียบเทียบ สามารถศึกษาได้จาก Wynne (2013: 141-142) และ Somaratne (2015: 217-226)

ตารางที่ 1 แสดงปีจารคัมภีร์โบราณแต่ละสายจารีตที่ใช้ศึกษาเปรียบเทียบ

อักษรพม่า	อักษรสิงหล	อักษรขอม	อักษรธรรม	อักษรมอญ
B ¹ - 2222	C ¹ - 2287	K ¹ - 2320	T ¹ - 2141	M - ไม่ปรากฏปี
B ² - 2311	C ² - 2326	K ² - 2325-2352	T ² - 2365	
B ³ - 2317	C ³ - 2375	K ³ - 2367-2394	T ³ - 2378	
B ⁴ - 2335	C ⁴ - 2398	K ⁴ - 2394-2411	T ⁴ - 2378	
B ⁵ - 2349	C ⁵ - ไม่ปรากฏปี	K ⁵ - ไม่ปรากฏปี	T ⁵ - ไม่ปรากฏปี	

จากการศึกษาเปรียบเทียบต้นฉบับคัมภีร์โบราณข้างต้นทำให้ทราบว่าเนื้อความในพระสูตรมีความถูกต้องตรงกันเกือบทั้งหมด มีคำบาลีปรากฏอยู่ในสุกสูตรทั้งหมดราว 3,200 คำ พบคำอ่านที่แตกต่างกันเพียง 200 คำ คือ ประมาณ 6 เปอร์เซ็นต์เท่านั้นข้อเท็จจริงนี้แสดงให้เห็นว่าการสืบทอดพระไตรปิฎกบาลีมีความแม่นยำสูงมาก แม้จะผ่านการสืบทอดต่อกันมาหลายชั่วอายุคนเป็นเวลามากกว่า 2,500 ปีและสืบทอดกระจายกันออกไปในหลายสายจารีตก็ตาม ดังนั้นจึงน่าจะเป็นไปได้ที่เราจะสืบบย้อนกลับไปยังเนื้อความดั้งเดิมได้โดยอาศัยคัมภีร์โบราณที่หลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน³⁴

34 โดยทั่วไปนักวิชาการฝั่งตะวันตกจะมีความเห็นว่าการสวย้อนกลับไปสู่เนื้อความดั้งเดิมในสมัยพุทธกาลหรือสมัยสังคายนาครั้งที่ 1 นั้นแทบเป็นไปไม่ได้เลย เพราะนักวิชาการยังมีทัศนะไม่ตรงกันว่าในตอนนั้นพระไตรปิฎกมีหน้าตาอย่างไร ดังนั้นคำว่า “เนื้อความดั้งเดิม” ในที่นี้

สำหรับคำต่างที่พบนั้น การวินิจฉัยว่าคำอ่านใดเป็นคำอ่านดั้งเดิมจะพิจารณาจากปัจจัยหลายอย่างประกอบได้แก่ บริบท ต้นฉบับ ไบลาณ หลักฐานประกอบอื่นๆ เช่น อรรถกถา ฎีกา ฯลฯ หลักภาษาศาสตร์ ไวยากรณ์บาลี และปัจจัยอื่นๆ เช่น สภาพสังคม วัฒนธรรมในยุคโบราณของอินเดีย เป็นต้น

ต่อไปนี้จะได้แสดงตัวอย่างปัญหาคำต่างที่พบจากการศึกษาเปรียบเทียบสุกฺขสูตรฉบับไบลาณ โดยขอยกเนื้อความจากพระไตรปิฎกบาลีฉบับพม่า (ฉบับฉัฐฐสังคีติ) เป็นจุดตั้งต้นเพื่อความสะดวกในการวินิจฉัยเท่านั้น ไม่ได้หมายความว่าผู้เขียนให้นำหนักเป็นพิเศษกับพระไตรปิฎกฉบับพม่าแต่อย่างใด ทั้งนี้จะได้แสดงเนื้อความบาลีเป็นอักษรโรมันเพื่อความสะดวกในการทำงานกับต้นฉบับที่มีชุดอักษรแตกต่างกันถึง 5 สาย สำหรับรูปแบบการอ้างอิงในพระไตรปิฎกแต่ละฉบับจะยึดตามรูปแบบที่นิยมใช้ในวงการวิชาการนานาชาติ แต่ผู้เขียนจะเพิ่มเติมรูปแบบการอ้างอิงแบบไทยสำหรับพระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐไว้ด้วย

(เชิงอรรถต่อจากหน้าที่แล้ว)

จึงหมายถึงพระไตรปิฎกบาลีฉบับมหาวิหารในลังกา ซึ่งเป็นพระไตรปิฎกในยุคที่มีคัมภีร์อรรถกถารองรับแล้ว ทำให้นักวิชาการเห็นตรงกันว่าพระไตรปิฎกในยุคนั้นมีโครงสร้างและเนื้อหาตรงกับพระไตรปิฎกบาลีในปัจจุบัน สำหรับประเด็นปัญหาเพิ่มเติมในการตรวจชำระคัมภีร์บาลี โดยเฉพาะอย่างยิ่งการตรวจชำระเชิงวิเคราะห์ สามารถศึกษาเพิ่มเติมได้จากวารสาร Thai International Journal for Buddhist Studies เล่มที่ 1 หน้า 1-63

3.3 คำอ่านที่พ้องกันในคัมภีร์ไบลานจำนวนหลายฉบับกว่า ไม่ได้ถูกต้องเสมอไป

ตัวอย่างที่ 1 สุภพราหมณ์สั่งให้คนของตนไปนิมนต์พระอานนท์
ถึงที่พำนักของท่าน

atha kho Subho māṇavo Todeyyaputto aṅgītataraṃ
māṇavakaṃ āmantesi: “ehi tvaṃ, māṇavaka, yena
samaṇo Ānando ten’ upasaṅkama, upasaṅkamtivā mama
vacanena samaṇaṃ Ānandaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ
lahutṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ puccha ...”³⁵

ครั้งนั้น สุภมาณพโตเทยบุตรเรียกมาณพคนหนึ่งมาสั่งว่า
“มานี้แน่ะพ่อหนุ่ม เธอจงเข้าไปหาพระสมณะชื่ออานนท์ แล้ว
เรียนถามพระสมณะชื่ออานนท์ถึงสุขภาพ ความมีโรคพาธน้อย
กระปรี้กระเปร่า มีพลาณามัยสมบุรณ์อยู่สำราญตามคำของเรา ...”³⁶

- upasaṅkama (B^{2.4} K¹ M B^e C^e S^e); upasaṅkama (C¹ E^e)
- upasaṅkami (B^{3.5} K^{2.3.4.5} T^{1.2.3.4.5}); upasaṅkami (B¹ C^{2.3.4.5})

ในที่นี้สุภพราหมณ์กำลังออกคำสั่งกับคนของตน ดังนั้นโดยบริบท
แล้วจึงเป็นที่ชัดเจนว่ากริยาหลักในประโยคควรอยู่ในรูป imperative
คือ ehi “จงมา”, upasaṅkama “จงเข้าไปหา”, และ puccha “จงถาม”
แต่จะเห็นได้ว่าคัมภีร์ไบลานส่วนใหญ่กลับอ่านคำนี้เป็นอดีตกาลในรูป
aorist คือ upasaṅkami “เข้าไปหาแล้ว” แทนที่จะเป็น upasaṅkama

35 DN (B^e) I 187, para. 445; (E^e) I 204; (S^e) I 250

= ที.สี. 9/315/250

36 ที.สี. 9/445/197 (แปล.มจร)

ซึ่งเป็นรูป imperative ที่สอดคล้องกับบริบท นี่เป็นความคลาดเคลื่อนในการสืบทอดคัมภีร์ไบเบิลที่อาจเกิดขึ้นได้จากความคล้ายคลึงกันของวลี “*upasaṅkami, upasaṅkamitvā*” ที่ปรากฏอยู่ถึง 35 แห่งในเล่มสี่ลขันธวรรค กับวลี “*upasaṅkama, upasaṅkamitvā*” ที่ปรากฏอยู่เพียง 6 แห่งเท่านั้น จะเห็นได้ว่าวลีทั้งสองคล้ายคลึงกันมาก ทำให้ผู้จารอาจพลาดได้ง่าย ความคลาดเคลื่อนในการสืบทอดคัมภีร์ไบเบิลในลักษณะนี้มีให้เห็นอยู่เนืองๆ แต่ก็ไม่ใช่เรื่องยากที่จะวิเคราะห์ปัญหาและตัดสินใจว่าคำอ่านใดเป็นคำอ่านดั้งเดิมกันแน่ ซึ่งจะเห็นได้ว่าในพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์ทั้งของไทย พม่า สิงหล และยุโรปก็ล้วนเลือกใช้คำว่า *upasaṅkama* ทั้งสิ้น

3. 4 คำต่างที่เกิดจากความสับสนจากรูปลักษณะอักษร

ตัวอย่างที่ 2 อุปมาอุปไมยผลแห่งปฐมฌาน ร่างของภิกษุเฝิบอาบไปด้วยปีติและสุขเหมือนก้อนผงอาบนำที่ชุ่มชื้น

*seyyathāpi, māṇava, dakkho nhāpako vā
nhāpakantevāsī vā kamsathāle nhānīyacuṇṇāni ākiritvā
udakena paripphosakaṃ paripphosakaṃ sanneyya.
sāyam nhānīyapiṇḍi snehānugatā snehaparetā
santarabāhirā phuṭā snehena, na ca paggharaṇī*³⁷

[ดูก่อนมาณพ] เปรียบเหมือนพนักงานทรงसनหรือลูกรมีพนักงานทรงसनผู้ชำนาญเทพงดูตัวลงในภาชนะสัมฤทธิ์แล้วเอาน้ำประพรมให้ติดเป็นก้อน พอตกเย็น ก้อนดูตัวที่ขังขี้มไป

37 DN (B^e) | 201, para. 467; [(E^e) | 74]; (S^e) | 260
= ที.สี. 9/325/260.

จับก็ติดกันหมด ไม่กระจายออก ฉันได³⁸

- sā 'ssa (C^{1.2.3.5} [E^e]); sā (B¹ [T^{1.2.3}])³⁹
- tassa (B^{3.4.5})
- sāya(m) (K^{1.2.3.4} M T⁵ B^e C^e S^e); sāha (K⁵)
- ไม่ปรากฏ (B² C⁴ T⁴)

พระไตรปิฎกฉบับพิมพ์ของเอเชียทั้งหมด (B^e C^e S^e) และคัมภีร์ใบลานอักษรขอมอ่านเป็น sāyam โดยอาจแปลเป็น “พอดกเย็น” หรืออาจวินิจฉัยเป็น sā' yaṃ ที่มาจาก sā ayam แล้วแปลว่า “(ก้อน)นั้นเทียว” ก็ได้ แต่อย่างไรก็ตาม คำอ่านจากคัมภีร์ใบลานสิ่งหนึ่งในนี้ปรากฏเป็น sā 'ssa ที่มาจาก sā assa ซึ่งให้ความหมายที่สอดคล้องกับบริบทมากกว่า คือ “(ก้อน)นั้นจะ” และคำอ่านนี้ยังได้รับการสนับสนุนจากคัมภีร์ใบลานที่เก่าแก่ที่สุดจากสายอักษรพม่าและอักษรธรรม (B¹ และ T¹) อีกด้วย ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อพิจารณาคำอุปมาอุปไมยอื่นๆ ในสุกสูตร ก็พบว่า มีแนวโน้มที่จะใช้กริยาหลักเป็น √as ในรูป optative คือ assa ในกรณีเช่นนี้⁴⁰ ความสับสนระหว่างคำอ่าน sā 'ssa กับ sāyam (หรือ sā 'yaṃ) นั้นสามารถอธิบายได้ไม่ยาก เพราะคำนี้เมื่อปรากฏอยู่ในคัมภีร์ใบลานสายอักษรเอเชียอาคเนย์ คือ พม่า มอญ ธรรม และขอม อักษร “ssa” และ “ya” จะคล้ายคลึงกันมาก เราจะพบความคลาดเคลื่อนของเนื้อความที่เกิดขึ้นจากความคล้ายคลึงกันของตัวอักษรคู่นี้อยู่เป็นระยะ

38 ที.สี. 10/467/203 (แปล.มจร)

39 หลักฐานที่ปรากฏในวงเล็บเหลี่ยม คือคำอ่านจากย่อหน้าที่ตรงกันในสามัญญผลสูตร

40 DN (E^o) | 71.33, 72.5, 72.16, 72.23, 74.21, 75.19 เป็นต้น

3.5 คำต่างในคัมภีร์โบลานสายสิงหลและเอเชียอาคเนย์

นอกจากคำต่างที่เกิดจากความสับสนของรูปลักษณะอักษรแล้ว ลักษณะคำต่างที่พบได้บ่อยที่สุดอีกรูปแบบหนึ่ง คือ คำอ่านที่แตกต่างกันตามสายอักษร โดยเฉพาะอย่างยิ่งสายอักษรสิงหลกับสายอักษรเอเชียอาคเนย์ ทำให้เราทราบว่าพระไตรปิฎกบาลีได้ถูกสืบทอดต่อกันมาเป็น 2 สายใหญ่ๆ หากในอนาคตสามารถรวบรวมข้อมูลคำต่างเหล่านี้ได้มากเข้า เราอาจใช้ข้อมูลคำต่างเป็นตัวช่วยในการวิเคราะห์และฉายภาพการสืบทอดพระพุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์ให้ชัดเจนยิ่งขึ้นได้

ตัวอย่างที่ 3 เมื่อคนของสุภพราหมณ์ไปนิมนต์พระอนนทแล้ว เขาก็กลับมารายงานสุภพราหมณ์

... avocumhā kho mayam bhoto vacanena tam
bhavantam Ānandaṃ.⁴¹

... ข้าพเจ้าทั้งหลายได้บอกท่านพระอนนทนั้นแล้วตาม
คำของท่าน

- bhavantam (B^{1.2.3.5} K^{1.2.3.4.5} M T^{1.2.3.4.5} B^e C^e E^e S^e)
- bhagavantam (B⁴ C^{1.2.3.4.5})

คำอ่านในตัวอย่างนี้แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ bhavantam และ bhagavantam ซึ่งเป็นคำอ่านของสายเอเชียอาคเนย์และสายสิงหลตามลำดับ ในที่นี้ bhavantam น่าจะเป็นคำอ่านที่เหมาะสมมากกว่า เพราะโดยทั่วไปแล้วคำว่า bhagavantam มักใช้หมายถึงพระพุทธเจ้า จึงไม่น่านำมาใช้กับพระอนนทได้

41 DN (B^e) | 188, para. 447; (E^e) | 205; (S^e) | 251 = ที.สี. 9/316/251

อันที่จริงแล้ว คำต่างที่แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่เช่นนี้ในหลายกรณีจะเป็นคำอ่านที่เป็นไปได้ทั้งคู่ ทำให้ยากแก่การตัดสินว่าคำอ่านใดดั้งเดิมกว่ากัน ต่อไปจะเป็นตัวอย่างคำต่างที่ตัดสินยากยิ่งขึ้น

ตัวอย่างที่ 4 อุปมาอุโปไมยผลแห่งทุติยฌาน ร่วงของภิกษุเฝิบอาบไปด้วยปีติและสุขเหมือนห้วงน้ำลึกที่มีกระแสน้ำเย็นไหลมารวมกัน ทั้งสี่ทิศ

seyyathāpi, māṇava, udakarahado gambhīro ubbhidodako. tassa nevasa puratthimāya disāya udakassa āyamukhaṃ, na dakkhināya disāya udakassa āyamukhaṃ, na pacchimāya disāya udakassa āyamukhaṃ, na uttarāya disāya udakassa āyamukhaṃ, devo ca na kālena kālaṃ sammā dhāraṃ anupaveccheyya⁴²

ดูก่อนมาณพ เปรียบเหมือนห้วงน้ำลึกเป็นวังวน ไม่มีทางที่กระแสน้ำจะไหลเข้าได้ทางด้านตะวันออก ไม่มีทางที่กระแสน้ำจะไหลเข้าได้ทางด้านใต้ ไม่มีทางที่กระแสน้ำจะไหลเข้าได้ทางด้านตะวันตก ไม่มีทางที่กระแสน้ำจะไหลเข้าได้ทางด้านเหนือ และฝนก็ไม่ตกตามฤดูกาล

- puratthimāya, dakkhiṇāya, pacchimāya, uttarāya
(B^{[1].2.3.4.5} K^{1.2.3.4.5} M T^{1.2.3.4.[5]} B^e C^e S^e)

42 DN (B^e) I 195, para. 468; [(E^e) I 74]; (S^e) I 260-261
= ที.สี. 9/326/260-261

- puratthimāya, pacchimāya, uttarāya, dakkhiṇāya
(C^{1.2.3.4.5} [E^e])

กรณีนี้เป็นปัญหาเรื่องลำดับของทิศทั้งสี่ คัมภีร์ไบลานสิงหลอ่านตามลำดับ “ตะวันออก ตะวันตก เหนือ และใต้” ในขณะที่คัมภีร์ไบลานเอเชียอาคเนย์อ่านตามลำดับ “ตะวันออก ใต้ ตะวันตก และเหนือ” ซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นลำดับตามเข็มนาฬิกา คัมภีร์อรรถกถาไม่ได้ให้ข้อมูลอะไรที่จะช่วยแก้ปัญหานี้ ดังนั้นหนทางเดียวที่เหลืออยู่ คือการค้นหาเนื้อความที่กล่าวถึงทิศทั้งสี่ในตำแหน่งอื่นๆ เพื่อช่วยวิเคราะห์ปัญหาเรื่องลำดับของทิศที่พบในตัวอย่างนี้ ผู้เขียนพบว่า ในคัมภีร์ศีลขันธวรรคยังมีเนื้อความที่กล่าวถึงทิศทั้งสี่อยู่อีก 7 แห่ง⁴³ ซึ่งในทุกแห่ง คัมภีร์ไบลานสายสิงหลอ่านทิศทั้งสี่ตามลำดับ “ตะวันออก ใต้ ตะวันตก และเหนือ” เหมือนคัมภีร์ไบลายสายเอเชียอาคเนย์ ยกเว้นเนื้อความที่เป็นการอุปมาอุปไมย 2 แห่งเท่านั้นที่คัมภีร์ไบลานสายสิงหลยังคงอ่านตามลำดับ “ตะวันออก ตะวันตก เหนือ และใต้”⁴⁴ สำหรับประเด็นเรื่องการ

43 ในกฎทันตสูตรพบ 1 แห่งที่กล่าวถึงโรงทานในทิศทั้งสี่ (DN (E^e) I 142.16ff.) ในมหาสิสุตตรพบ 3 แห่ง ที่กล่าวถึงกายทิพย์และเสียงทิพย์ลอยมาจากทิศทั้งสี่ (DN (E^e) 153.1ff., 154.1ff., 154.36ff.) ในปิฎกฐาปาตสูตรพบ 2 แห่ง ที่มีอุปมากล่าวถึงที่ตั้งของปราสาท (DN (E^e) I 194.18ff., 198.21ff.) และในแก้วกฐสูตรพบ 1 แห่งที่มีอุปมากล่าวถึงนกที่บินอยู่ในทิศทั้งสี่ (DN (E^e) I 22.23ff.)

44 อันที่จริงพระไตรปิฎกสายเอเชียอาคเนย์ก็กล่าวถึงทิศทั้งสี่ตามลำดับ “ตะวันออก ตะวันตก เหนือ และใต้” ไปด้วย แต่จะปรากฏในบริบทที่ต่างออกไป กล่าวคือ ใช้อธิบายขนาดกว้างยาวสูงของวัตถุขนาดใหญ่ เช่น เมือง ปราสาท ฯลฯ ดูรายละเอียดจาก DN (E^e) II 170.2ff. ซึ่งในที่นี้ คำอ่านสายสิงหลอาจสับสนกับลำดับทิศที่มีใช้ 2 รูปแบบในบริบทที่ต่างกันออกไป

เรียงลำดับของทิศทั้งสี่ในสังคมอินเดียโบราณนั้น Wessels-Mevissen ได้ศึกษาค้นคว้าคัมภีร์พราหมณ์ในแต่ละยุค และพบว่าลำดับของทิศในอินเดียโบราณนั้นน่าจะเป็น “ตะวันออก ใต้ ตะวันตก และเหนือ” โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อกล่าวถึงเทพเจ้าประจำทิศทั้งสี่หรือทิศทั้งแปด ซึ่งเป็นลำดับตามเข็มนาฬิกา⁴⁵ หากเราอนุมานให้นำเอาผลการศึกษาของ Wessels-Mevissen มาประกอบการพิจารณาแล้ว คำอ่านของคัมภีร์สายเอเชียอาคเนย์น่าจะสอดคล้องกับพื้นเพทางสังคมและวัฒนธรรมของอินเดียโบราณมากกว่า

3.6 คัมภีร์อรรถกถาเป็นเครื่องมือสำคัญในการช่วยวินิจฉัย

ส่วนที่สำคัญที่สุดของคัมภีร์อรรถกถาในงานศึกษาเปรียบเทียบพระไตรปิฎกฉบับใบลาน คือ คำอ่านที่ปรากฏอยู่ในส่วนที่เป็นการยกศัพท์ (lemma) ที่พระพุทโธสังฆาจารย์หรือพระอรรถกถาจารย์ได้บันทึกไว้ เมื่อคัมภีร์อรรถกถาในแต่ละสายจารีตยกศัพท์ตรงกันหมดทุกสายโดยทฤษฎีแล้ว อาจกล่าวได้ว่าเรากำลังมองเห็นคำอ่านในพระไตรปิฎกใบลานฉบับที่พระพุทโธสังฆาจารย์ท่านใช้เป็นตัวตั้งต้นในการรจนาอรรถกถาในสมัยนั้น ซึ่งแน่นอนว่าคำอ่านดังกล่าวย่อมเก่าแก่กว่าคัมภีร์ใบลานที่หลงเหลืออยู่ในปัจจุบันมาก⁴⁶

แต่ในกรณีเฉพาะบางกรณี การที่พระพุทโธสังฆาจารย์ไม่ได้ยกศัพท์นั้นๆ ไว้ในคัมภีร์อรรถกถาก็สามารถใช้เป็นหลักฐานยืนยันทางอ้อมได้เช่นกัน ยกตัวอย่างเช่น กรณีรายชื่อเดรัจฉานวิชา 26 วิชาในสุกสูตรเป็นต้น⁴⁷ จุดที่เป็นปัญหาคือเดรัจฉานวิชาในลำดับที่ 3 คัมภีร์ใบลาน

45 Wessels-Mevissen (2001)

46 Somaratne (2015: 213)

47 DN (B^e) I 191, (E^e) I 206 อ้างถึงข้อความที่ซ้ำกันในสามัญญผลสูตร (DN I 69.21ff.).

สายเอเชียอาคเนย์มีคำอ่านต่างกันหลายแบบ ได้แก่ bhūtikamma/bhūta-°/puri-°/bhūmi-° แต่ในคัมภีร์โบลานสายสิงหลกลับไม่ปรากฏชื่อไตรปิฎกในลำดับที่ 3 นี้เลย กล่าวคือมีไตรปิฎกเพียง 25 วิชาเท่านั้น คำถามคือคัมภีร์โบลานสายเอเชียอาคเนย์มีไตรปิฎกวิชาเกินมา 1 วิชา หรือคัมภีร์โบลานสายสิงหลมีไตรปิฎกวิชาขาดไป 1 วิชากันแน่? โชคดีที่พระพุทโธโมสจากรายงานน่าจะเห็นว่ารายชื่อวิชาไตรปิฎกวิชาเหล่านี้เป็นศัพท์เทคนิคที่ต้องการคำอธิบาย ท่านจึงยกศัพท์ชื่อไตรปิฎกวิชาพร้อมให้คำอธิบายไล่ไปที่ละวิชาตามลำดับตั้งแต่วิชาแรกจนถึงวิชาสุดท้าย แต่ท่านไม่ได้ยกศัพท์และไม่ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับไตรปิฎกวิชาในลำดับที่ 3 ไว้เลย⁴⁸ ซึ่งอธิบายได้ว่าอาจเป็นเพราะพระไตรปิฎกโบลานฉบับที่ท่านใช้อยู่ในตอนนั้นไม่ปรากฏศัพท์คำนี้อยู่ ดังนั้นไตรปิฎกวิชาลำดับที่ 3 ในคัมภีร์โบลานสายเอเชียอาคเนย์น่าจะเป็นคำอ่านที่ถูกเพิ่มเข้ามาภายหลัง และสรุปได้ว่าคำอ่านของคัมภีร์โบลานสายสิงหลดั้งเดิมกว่าในกรณีนี้⁴⁹

นอกจากนี้คำอธิบายในคัมภีร์อรรถกถายังสามารถชี้แนะทางที่เป็นประโยชน์ในกรณีที่ยากยิ่งขึ้นได้อีกด้วย⁵⁰ ยกตัวอย่างเช่น การอุปมาอุปไมยทิพยจักขุในสุกสูต⁵¹ ผู้วิจัยพบความไม่สอดคล้องกันระหว่างพระไตรปิฎกกับอรรถกถาฉบับยุโรป กล่าวคือ คำอ่านในพระไตรปิฎกเป็น vīthim sañcarante (DN (E^e) I 83.6) แต่ในอรรถกถาลับยกศัพท์ตรงนี้เป็น vītisañcarante (Sv (E^e) I 224.1) นอกจากนี้ในคำอธิบาย

48 Sv (B^e) I 91ff., (E^e) I 97ff.

49 Wynne (2013: 159-160) ได้ตั้งข้อสังเกตเรื่องนี้ไว้แล้วจากรายชื่อไตรปิฎกวิชาที่ปรากฏในพรหมชาลสูตร

50 สำหรับตัวอย่างเพิ่มเติมการใช้อรรถกถาในการช่วยตรวจชำระ สามารถดูได้จาก Wynne (2013: 159-164)

51 ฉบับยุโรปได้ละเนื้อความส่วนนี้ไว้และบอกให้ย้อนกลับไปดูเนื้อความที่ตรงกันในสามัญญผลสูตร

ของพระพุทโธสาจารย์ ท่านยังกล่าวถึงคำอ่านอื่นๆ เพิ่มเติมอีก ซึ่งน่าจะเป็นคำต่างโบราณที่เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยพระพุทโธสาจารย์ ผู้เขียน จะขอวินิจฉัยปัญหานี้โดยละเอียดในโอกาสถัดไป

4. บทสรุป

จากการศึกษาเปรียบเทียบสุกสูตรฉบับคัมภีร์โบราณ โดยใช้ต้นฉบับเป็นคัมภีร์โบราณจำนวน 21 ฉบับจาก 5 สายจารีต และพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์อีก 4 ฉบับ พบว่า พระไตรปิฎกบาลีมีความแม่นยำในการสืบทอดเนื้อความสูงมาก มีคำต่างเพียง 6 เปอร์เซ็นต์เท่านั้น อีกทั้งคำต่างทั้งหมดก็เป็นปัญหาในเชิงไวยากรณ์หรือภาษาศาสตร์ที่ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อเนื้อหาหลักของพระไตรปิฎกแต่อย่างใด สำหรับการวินิจฉัยคำต่างที่พบในพระไตรปิฎกนั้น การศึกษาเปรียบเทียบพระไตรปิฎกบาลีฉบับโบราณจากหลายสายจารีตทำให้ผู้ศึกษาเห็นที่มาที่ไปของคำต่างที่พบในคัมภีร์โบราณแต่ละฉบับ แต่จำเป็นต้องอาศัยประสบการณ์ในการจำแนกคำต่างที่ไม่มีนัยสำคัญออกไป เช่น คำต่างที่เกิดจากความสับสนของรูปลักษณะอักษรหรือรูปแบบวลีที่คล้ายคลึงกัน เป็นต้น อีกทั้งยังต้องสามารถนำอรรถกถา ฎีกา ไวยากรณ์บาลี และหลักฐานอื่นมาประกอบการวินิจฉัยด้วย นอกจากนี้การศึกษาเปรียบเทียบพระไตรปิฎกบาลีฉบับโบราณยังช่วยให้เห็นภาพรวมการสืบทอดพระไตรปิฎกบาลีได้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งลักษณะคำอ่านที่แตกออกไป 2 สาย คือ สายสิงหลและสายเอเชียอาคเนย์ ทำให้ทราบว่ามีการสืบทอดพระไตรปิฎกบาลีเป็น 2 สาย ในอนาคตเมื่อมีข้อมูลมากขึ้น คำต่างเหล่านี้จะเป็นวัตถุวิสัยสำคัญที่เป็นประโยชน์ในการศึกษาการสืบทอดพระไตรปิฎก ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา และพัฒนาการภาษาบาลี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์อีกด้วย

อักษรย่อ

- B คัมภีร์ใบลานอักษรพม่า (Burmese script manuscript)
- B^e พระไตรปิฎกและอรรถกถาอักษรพม่า ฉบับฉัฐสูสังคีติ (Burmese edition - Chatṭhasaṅgīti)
- C คัมภีร์ใบลานอักษรสิงหล (Sinhalese script manuscript)
- C^e พระไตรปิฎกอักษรสิงหล ฉบับพุทธชยันตี (Sinhalese edition - Buddhajanti editon) หรือ อรรถกถาอักษรสิงหล ฉบับ Simon Hewavitarne Beduest
- DN ที่มณีกาย (Dīghanikāya)
- E^e พระไตรปิฎกและอรรถกถาอักษรโรมัน ฉบับสมาคมบาลีปกรณ์ (PTS) หรือเรียกว่าฉบับยุโรป (European edition)
- K คัมภีร์ใบลานอักษรขอม (Khom script manuscript)
- T คัมภีร์ใบลานอักษรธรรม (Tham script manuscript)
- S^e พระไตรปิฎกและอรรถกถาฉบับสยามรัฐ (Siam edition - Syāmaratṭha edition)
- Sv สุมังคลาวิลาลินี (Sumaṅgalāvilāsinī) - อรรถกถาสำหรับคัมภีร์ที่มณีกาย

บรรณานุกรม

กรมพระดำรงราชานุภาพ.

- 2459 **ตำนานหอพระสมุด หอพระมณฑียรธรรม หอขีรญาณ
หอพุทธศาสนสังคหะ แลหอสมุดสำหรับพระนคร.
กรุงเทพฯ: ไสภณพิพรรฒธนากร.**

แม่ชีวิมุตติยา (สุภาพรรณ ณ บางช้าง).

2557 **พระไตรปิฎกฉบับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว.** กรุงเทพฯ: คราฟแมนเพรส.

สนทนาธรรมนำสุข, กองทุน.

2549 **บันทึกโครงการพระไตรปิฎกสากลอักษรโรมัน.** กรุงเทพฯ.

BALBIR, Nalini.

2009 "Thoughts about 'European Editions' of Pāli Texts."
Thai International Journal for Buddhist Studies 1: 1-19.

Bunchird CHAOWARITREONGLITH.

2018 "Variant Readings in the Subhasutta of the
Dīghanikāya: Based on Palm-leaf Manuscripts from
Five Traditions." *Journal of Indian and Buddhist
Studies* 66-3: 58-63.

CHALMERS, Robert.

1898 "The King of Siam's Edition of the Pāli Tipitaka."
Journal of the Royal Asiatic Society 30-1: 135-170.

CLARK, Chris.

2015a "A Study of the Apadāna, Including an Edition and
Annotated Translation of the Second, Third, and Fourth
Chapters." PhD Thesis. University of Sydney

2015b "The Sixth Buddhist Council: Its Purpose, Presentation, and Product." *The Journal of Burma Studies* 19-1: 79-112.

HAMM, Frank Richard.

1973 "On Some Recent Editions of the Pāli Tipiṭaka." *German Scholars on India: Contributions to Indian Studies*, ed. New Delhi Cultural Department of the Embassy of the Federal Republic of Germany. Varanasi: Chowkhamba Sanskrit Series Office, 123–35 อ้างโดย Clark (2015a).

von HINÜBER, Oskar.

1983 "Pāli Manuscripts of Canonical Texts from North Thailand — A Preliminary Report." *Journal of the Siam Society* 71: 75-88.

HIRAKAWA, Akira (平川彰).

2000 *Ritsuzō-no-kenkyū* 律蔵の研究 (งานวิจัยพระวินัยปิฎก). vol. 2. Tokyo: Shunjusha 春秋社.

NORMAN, K. R.

1997 *A Philological Approach to Buddhism*. The Buddhist Forum, vol. 5. London: School of Oriental and African Studies.

OLDENBERG, Hermann.

1879 *Dīpavaṃsa – An Ancient Buddhist Historical Record*, edited and translated by Hermann Oldenberg. UK: PTS.

SHIMODA, Masahiro (下田正弘).

1997 *Nehankyō-no-kenkyū: Daijō-buten-no-kenkyū-hōhōron* 涅槃經の研究: 大乘經典の研究 方法試論 (งานวิจัยคัมภีร์นิพพานสูตร: ทฤษฎีวิธีการวิจัยคัมภีร์มหายาน). Tokyo: Shunjusha 春秋社.

SOMARATNE, G. A.

2015 "Middle Way Eclecticism: The Text-Critical Method of the Dhammachai Tipiṭaka Project." *Journal of Buddhist Studies* 12: 207-239.

WESSELS-MEVISSSEN, C.

2001 *The Gods of the Directions in Ancient India: Origin and Early Development in Art and Literature (until c. 1000 A.D.)*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag.

WYNNE, Alexander.

2013 "A Preliminary Report on the Critical Edition of the Pāli Canon Being Prepared at Wat Phra Dhammakāya." *Thai International Journal for Buddhist Studies* 4 : 135-170.

YAMAZAKI, Mori-ichi (山崎守一).

1998 "PTS-ban Tekisuto-no-genkai: Dīganikāya-wō-chūshin-ni PTS 版テキストの限界—『ディーガ・ニカーヤ』を中心に(ขีดจำกัดของคัมภีร์ฉบับ PTS: โดยเฉพาะ"คัมภีร์ที่มณีกาย)". *Bukkyō-kenkyū* 仏教研究 (งานวิจัยพระพุทธศาสนา) 27: 137-149.